Кбр. 3889/2 3б

Паланка и њени последњи Трци (x)

(Одломак)

Мали градић, који врло давно живи, много шта је доживео, многим крупним људима конак био, али никада до неког нарочитога угледа није дошао. Постојао је у доба Римљана; има и сада остатака од утврђења римских, и познијих, провив Турака подизаних; лежи на великој некој пловној реци — али је био и остао без нарочитога ранга. Уз саму раскрсницу политичких тенденција и ратних експедиција, а увек ћошак. Али, за понешто и за понекога баш су ћошкови добри. Као оно што ветар сабије откинуто пишће негде у миран ћошак, у градић је судбина сабијала емигранте, бегунце, авантуристе, путалице.

У један мах, у новија времена, живео је у варошици врло учен судија који се озбиљно бавио историјом, па и историјом градића, трудио се да студијама и неким урбанистичким уређајима врати успомене на прошлост, успостави ранг варошице. Али варошица и остаде без јачег угледа и поред нових назива улиц по именима великана из историје старога Рима. Понешто је окренуло чак у смешно. Типична пиљарица, дебела, у ћурку, са кецељом преко ћурка припасаном, не може да упамти да њен кућерак у бившој улици Белога зеца стоји сада у Пробусовој улици. Папуџија Рака отишао у полицију да пријави свој стан под новим именом и мртво заборавио да станује у Тацитовој улици. А полициски писар, први комшија Ракин, такође не може да се сети Тацита. " Хо, жива мука! а да се питаш: зашто?"

Градић остаде без нарочитога угледа можда и отуда што лежи преко пута Балкана, тачније, према Београду, па се историјска кретања збивала тамо, а у варошицу стизали само отпатци историје. Принц Савојски освојио Београд, а у варошици промена само та да се из ње преселило у "немачку варош" у Београду неколико немачких породица. Па је Аустрија брзо изгубила Београд, узели га Турци, а у градићу промена само та да се неке одоних породица вратиле ћесару, и пребегло још десетак грчких породица са Балкана. Отпатци историје. Нека крупна личност, нека колонија: дођу, оду; поведе, претопе се, изумру. Трговина, као увек на границама, нечиста, превијвана, већином транситна. Стоји ли: памук, вероватно је дуван. Стоји ли: стакло, пази! вероватно су драгоцености и важне хартије. Запљусне мало у тихој ноћи река, чун примили обали, искоче два човека и извуку сандук из Цариграда, или заливен сандучић из Београда, или отпрате трећега човека подаље до друма, где већ чекају кола да пребеглицу

(x) Хроника [illegible] Књига II.

одвезу у Банат. Деш, мртва глава — никада варошиће је остала без историскога ранга. На Балкану су устанци и инвазије; у Србији се одмењују династије; из Београда бежи кнез — а у градићу, наусамљеному гробу лепе Гркиње са Коринтскога земљеуза грдила свила ~~гнездо~~ гнездо, и чува у њему двоситна јајета.

Али ако је историски значај варошиће остајао неважан, живи живот је имао шаренила. У неком сокачету, под виноградима, јави се тек неки гост ~~[illegible]~~ први пут на позорници историје. Свет оживи, нагађа, преприча-ва; полиција се прави забринута. Па ~~[illegible]~~ тај гост-странац нестане, а читава трупа, национална, политичка, трговачка трупа започиње свој полужи репертоар драма и комедија. Емиграција значи разне језике и обичаје; интриге, спекулације; лепе жене, загонетне прошлости; нагла богаћења или осиромашавања, бројно опадање, пропадање. Гробље паланачко век види неку плочу са непознатом азбуком: На плоча стоји коју годину препукне, падне, однесе је ноћу каменорезац, или је сакрије у неку гробницу гробар. У старим новинама варошиће има фељтон „Нестао гроб." Градић, доброћудан, мио, прима досељенике прво као путујуће ~~[illegible]~~ позориште, па као људе и браћу. А кад се колонијица разврежи и оновчи, омрзну и куну домородци наметљивце и туђинце. "Гле, дошли дивљи да надмоћају и надмудре питоме! отимају права, и рад стичу!" — "И побеђују нас бољом културом — ваља признати." — "А ми ћемо њих сплатити нижом културом, него шта! Кад ниска култура не би била здрава, не би је бог дао!" — Па се победници и побеђени, надмоћни и порази збркају у малој варошици без великога значаја. Остане на живу посду само време. Не оно време што тамо на Балкану тече, хуји, носи, него време које се припије на једном месту и само једе, једе.

Основно становништво варошиће било је у то време, пре више од осам деценија, шездесетих година прошлога века, углавном двојако: Срби и католици. Једни се називали по народности, други, бројнији, по вери. Још неких сто година раније, католици, који су по вери били и господари у земљи, ~~[illegible]~~ оспежили су и оне друге по вери: "Толико православних породица, толико православних душа, великом већином Срби, нешто Грка и Цинцара.". Па су Грци и ~~[illegible]~~ Цинцари долазили и одлазили, било их мало, па знатно више, па мало, па мање, сасвим мало, и већ на измаку у доба за које је овај запис везан. Затегнути односи између Срба и Грка настајали су баш због вере, због онога што је везивало и изједначавало онекоји се нису међу собом једначили. То учини да се православље — иако се на обе стране много до њега држало — да се оно намерно ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~се~~ намерно, и једни и други ~~[illegible]~~ звали само Срби и

Грци. Срби су тада већ давно и давно имали две лепо одржаване и редовно опслуживане цркве, са угледним свештенством и имућну црквену општину, али, сем пред судом и полицијом, нису се називали православнима, него Србима. Црква је српска, школа српска, вожњ и Ускрс српски, свештеник српски, попа, литија српска, календар српски, кућна српска, пост српски, суботка и инат српски. Исто, преко пута, Србија и Београд, слободни и своји, па како да се Срби с друге стране реке зову друкчије него Срби. Грци, последњи Грци, имућни, или и богати, надмени — иако су морали са Србима у исту цркву — звали су се такође само Грцима, а пред судом добаци или свом тумачу, ко на добром ко на левантинско-француском језику: Grec-orthodoxe. А кад су Срби некако дознали да на француском језику Grec значи и варалица, нарочито у картама и у новцу, сковали су шаљиву узречицу: "Питај га да ли је Грк или грек?" Католици су се звали католицима, стално и мирно, зато што су тако у једну заједницу обухватали Немце, Хрвате, Шокце, евентуално Пољаке и Чехе.

У тој главнини становништва и кућа постојао је у речено доба и неколико оаза, насеља, који су своју овлашну или јако истицану индивидуалност ревносно неговали. У сваком од тих насеља било је доста посебних интереса и обичаја: животни планови и неке носталгије, посебне; рађање и школовање деце регулисано посебно; дружење, посебно; начин живота и манири, посебни; јела посебна; среће посебне. Тешко поверовати, али живот свашта може. У малој варошици, и још у запећу њену, пулсирају три посебна живота! Прво насеље: католички манастир — звани, кратко, на свима језицима, клостер — са врло великим ограђеним земљиштем, и са неколико увек закључаних улаза. На једном месту свега, црква, осредње величине, нимало лепа, избија на улицу. Кућа за становање, увучена и невидљива споља, дугачка, приземна, старинска, али некако ведра, па се ваљда због те ведрине и врзмало по њој доста и фратарскога и шивилнога света. Вратар клостерски на једнокрилним вратима имао је доста посла. Друго насеље су чинили Јевреји, углавном Јевреји са немачким језиком. Синагога у кући јеврејске општине, а општина, сем суботом после подне, увек затворена тешким и лепим храстовим вратима. Имају приватну јеврејску основну школу, и расејано по граду, доста предузећа и магазина, већином без исписаних имена и фирми. Треће насеље су чинили Грци, малобројни "чисти" Грци, за разлику од акламатизованих и асимилованих Грка са кућама у средини града. Грци, једни и други, подавно су већ истиснули цинцаре, неке своје сународнике, због конкуренције

у трговини, а и из приватних разлога, приморани на исељавање; а све више своји сународника, старих, усамљених, од туђине побеђених, узалуд богатих — ћали на гробље, у грчку парцелу. Чисти Грци су оне из чаршије с муком трпели, и презирали; они из чаршије су то иљоровали. Сви заједно, колико их је још остало, завлачили су се у чауру од свога језика и писма, свога богатства и своје независности богатих људи, своје традиције и отмености. Отменост та, у већој или мањој мери, била је стварна, долазила од више културе, од богатства, и нарочито од једне лепе учтивости према свима људима, која је разоружавала, некада заправо и збуњивала.

Жене и људи показивали су се на улицама већином у оделима тамних боја, добро сашивеним, од доброг материјала, али увек једноставним. можда у кравати, или на једном прсту под рукавицом, дискретан бриљант. некако страшљиво били учтиви, страшљиво се лепо облачили и китили. Много се у куће затварали; друштвено, сем неких изузетака, били до крајности уздржани и неповерљиви. Био је то углавном средњи свет, цивилизовани скоројевић: ни феудали у држави ни домаћи набоби, него путалише-богаташи који стално за нешто стрепе. Жене махове на улицама увек журе. Стари људи ситно корачају, руке им на леђима, глава махом оборена, као да међу стотинама траже штапе ако их ко ослови. Чим млади Грк изађе на улицу, осмех му искочи и формално се смрзне на лику. Шешир скида нагло, скоро узбуђено, хоризонтално га удаљи од себе и подржи у ваздуху. Женама Српкињама просто затрепти срце од таквог поздрава, од респекта који им одаје "фини свет." Сви чисти рђаво говоре српски. Ограничавају се да учтиво и нешто поставе Србину или Српкињи питање на које ће ослобођени имати дуже да одговара. Гледа Грк своме сабеседнику љубазно у очи, као да га безмерно занима онај дуги одговор, тако дуг, да се после њега сасвим простојно може одпростити. Стари Христодуло је имао обичај да шешир држи у рукама докле год разговара са женом; понекад и са неким нечистим Грком кога презире, и док га савршеном учтивошћу збуњује, мери га и чита. Код куће, нарочито док разгледају грчке новине Грци су врло живи, устају, седају, са серијом интонација изговарају понеку реч и пет пута узастопно. Као сви Грци, у сва времена, од Илијаде сви су били политички врло емотивни, у политичким разговорима нагли и праскави; вичу понекад — али само код куће. Један млад Јеврејин, чија се башта суседовала са баштицом грчке куће, потскушкивао их је много пута, и одлично имитовао препирку два Грка, иако није знао грчки. Не звучи лепо новији говорни језик Грка скоро све дифтонге изговарају као и, ичу, а и није ни звучан ни благородан глас. Језик у устима

некако им је дебео, спивају речи, говоре вртоглаво брзо. Међусобице личне природе брижљиво су избегавали; али ако се нека није дала избећи, трајала је недељама и месецима, с тим, ипак, да никада не дође до прекида у општењу. То због отмености и због "страмаца." Нађу ли се на улици дваривала у трговини, или двагогрчена противника у ствари неке афере тамо далеко у Атени — како је изговарао учени Грк Спида — или двојица неједнако васпитаних, од којих је једноме онај друг до хистерије несимпатичан зато што га је једном видео како трипута на нож нагомилану соусипа у тањир чорбе — нађу ли се, љубазно се осмехну, пропису се један другоме загледају у очи, и измене три до четири фразе тако глатко и течно, као да нешто из џепова њихових говори.

Велики крст у њихову животу, и притисак на њихов понос, била је околност што су са Србима имали заједничку цркву и богослужење, и црквену општину, и према потреби, добијали две или једну собу за грчку школу у згради српске основне школе. Конзисторија у Сремским Карловцима није дозвољавала ни посебну црквену зграду ни посебну општину, сама, у одређеним разлозима времена, слободне интервенције на грчком језику. Али, по идеји Грка трговца Русилиса, Грци су бар донекле доскочили: основали су, у моменту кад их је било више, фонд за грчку школу, редовно опорезивали сваког трговца према количини увезене робе, редовно плаћали тај порез, још и даривали фонд. Дигли су га тако до знатне своте, и онда, добрим новчаним маневрима утицали на управљање у заједничкој општини. Утицали, али, наравно, често се натезали, па и свађали са Србима у разним питањима. Богослужење на грчком језику, и са грчким пјенијем, хоће ли бити сваке треће или сваке четврте недеље? да ли и у неки празник? како ће проћи избор или наименовање свештеника или ђакона Србина који су у богословији више или мање добро научили грчки, који имају или немају појма о конзервативном грчком црквеном језику, који није ни стари ни нови говорени или писани језик, него нешто између трога и, према томе, свештенци и ђакони имају права на награду већу или мању? хоће ли или неће моћи и даље остати као читац грчких антифона Србин дечак са дивним гласом, коме је крајње време да иде у шегрте? итд. Предлози, жалбе, оптуживања, ишли су сваки час у Сремске Карловце. Срби су утврдили пословицу: „свађа се као Грк", а Грци: „Задрт као Србин у црквеној општини". Школа грчка у правом смислу речи одавно није постојала у време које нас овде занима. Све мање грчких породица, све више бездетних породица. У то време свега је један Грк учитељ радио у једном сопчету српске основне школе са оно неколико грчке деце, и са једним бројем српске деце чији су родитељи желели да им се деца колико-толико користе том наставом у језику, и са неколико старијих Срба дечака

који су учили грчко пјеније, јер се то добро плаћало приликом литургија на грчком језику. Таква су ето људска посла. Свађе, сумњичења, горка осећања — а у ствари једни су другима корисни, једни другима додају од својих енергија. Грчка школа је укинута 1871-ве године, али су и последњи Грци омогућавали да српска деца уче грчки од Грка, и имали у образовању свом неку корист и од тога. А Срби су и последњим Грцима отварали врата у своју школу и цркву. Онај солидни школски фонд Грци су најзад оставили у српској општини; а Срби су последњега Грка гледали у старости и болести, и заклопили му очи. Тај последњи чисти Грк био је сасвим сам, и врло богат, дакле још једаред сам. Јер новац — страшна авет кад падне ноћ и човек остане само с њим — новац ни душу ни лепу реч нема. Бацили су старом Христодулу парицу у сандук, сујеверног обичаја ради. А милоштa, или је добровољна, или је нема.

Питање деце био је један од јединих проблема изумирућих Грка. Бојали су се да рађају оне који ће се после њих претопити; бојали су се да живе са младима који полако изневеравају језик и родну земљу. И између себе су се све мање дружили, због страха од неке заразне асимилационе наклоности. Издалека, породице су се посматрале, на један скоро манијачки начин сумњичиле: колико је ко изневерио. Наравно да су осећали храбрији и говорили: да су сви они изневерили завичај, утолико више су у животу неговали врсту аскетске технике у опирању асимилацији. А кад дође до кривице, волели су да кривицу преносе на друге, у прошлости или у будућности, дакле у будућности, на своју децу.

Чаршиски Грк Морфидис, отац троје деце, волео је, уосталом добронамерно, да конка по проблему деце пред чистим Грцима. На први поглед Морфидис је чинио утисак Европејца; на други поглед утисак Грка трговца који ради нарочито с Оријентом, при чему се под речју Оријент имало разумети нешто и етнографско и политичко. Према политичким приликама, Морфидис је повлачио границе Оријенту. Трговао је у млађим годинама много са Одесом, и оданде се и оженио Рускињом. Интелигентан, интелигентно флуидан, Морфидис је био човек који зна језике — и српски је говорио течно — зна политику, зна могућности и апсурде у политици, трговини и приватном животу, уме флуидно размазати грешку, обрлатити реч. Лукав је био виртуозно, на увек други и други начин. Прилично висок, мало погрбљен, блед, са швикером на јаком носу. Говори много, али доста лепо, новинарски занимљиво, дрско неодговорно. Каже, и некако умекне. Он се у варошици и у земљи потпуно одомаћио. Дружи се са Јевејима, са Србима, са Немцима, мирно једе и спава, не мисли ни селити ни изумрети. Кад би га грци у том смислу интерпелисали, одговарао је: „Нисам постао ни Србин ни Јевејин, грчки сам поданик на хартији, а заправо сам космополит, а космополит" је и грчки појам и грчка реч.

Најслободније је устајао против немања деце пред Стефаном Харисијадесом, једним зачудо сталоженим и хладним Грком, човеком у годинама када је неко већ био отац, или вероватно неће више бити. За Харисијадеса се говорило да је хладан као мраз, а у трговини бездушан као гвожђе. Сасвим нетачна оцена. Харисијадес је био човек врло паметан, до краја разложан и увиђаван,

увиђао што је најтеже увидети: да други имају право. У трговини није имао грчку срећу, а у животу поготову никакву. Висок, тежак, у ходу се помало љуља. Чист грк, који се у туђини не осећа добро, и може скоро да се расплаче над успоменом на родни крај — тај хладни као мраз Харисијадес. Својим сународницима је говорио и такве тешке истине о богатству и теже о емиграцијама. — „Виљушка са снега два зуба: или се претопити свеједно да ли богат или банкрот, или изумрети." У разговору са Морфилисом скресавање истина је ишло врло далеко: сева сева па удари гром, и онда умукну обојица. Тада, од исте грађе начињени, слични сјајним меснатим носевима и дугопрстим рукама банкара и спекуланата — осете одједарез да сем двојица њихова гледишта по некој ствари, има друга, економска ствар: досељеници ради стицања, то су пијавице на туђој земљи, и морају или пући и пролити туђе у туђе, или се осушити.

— Знаш ли зарну нашу рибу са Самоса: кад је избаце на копно, она се надима, надима, па одједарез пукне! — говори Харисијадес. — Разумеш шта хоћу да кажем?

— Разумем. Надимамо се, надимамо богатством, бољом културом, бољим трговачким знањем — и одједарез, гај почиње да бледи, засићивање слаби; уз то бројно опадање, деца се не рађају, стари чуваши се усамљују, и напослетку: тешко самима!" Како каже наша песма, напослетку умирање без достојанства и жалости, смрт последњих, смрт последњега...

— Ако хоћеш трагедија, ако хоћеш комедија скитаница... Пре некада моји Харисијадеси су стицали, и бар једно дете желели да врате у грчку. На онда дете, дете скитница, пође у грчку, а заустави се негде на Балкану. А сад деца више немају стару спрету, преостају се најкраћим путем... Животу не можеш натурити технику живот ради свашта па се и скита... И добро је док скитнице не сиђе з друмова. Али у Аустрији, у Римској улици, бити колонијица последњих или претпоследњих Грка... Харисијадес се јако закашље, једва стаде, исписаше дуго. Патио је од астме. Бе као лепи робе.

Он се двапута женио. Прва жена му је умрла кад је родила друго дете, мртво. Оставила му је сина, паметно и ћупко дете, али крајње, слабуњаво дете. Мучио се Харисијадес са сином доста дуго, па кад је видео да детету без неге и пријатељске милоште нема живота, решио се да се поново жени. Једна половица његових година устезала се, због детета. Харисијадес тада оде до Сремских Карловаца, и узе младу девојку, чуваху, па се заинтересовала радовала што ће одмах имати дете. После смрти родитеља остаде сувише

опет удри, крсти се, бар двадесет пута... А ако је мало после потражиш очима, отишла је, сто празан не бкиста из њега, по руски, читава бижутерија!... Ако надживи мужа, сатрће имање и деца ће постати — томе и нагињу — балканске или светске скитнице... Остаком као и ми, као и ми сви... Ђикни... Хекени... Зато је боље немати деце.

Јекена Харисијадес је подуже ућутала. Стефану је данас тешко у грудима, или је имао непријатности у општини — не одржа да не каже лепу реч о деци.

— Боље је имати деце, Стефане, боље! Друкчији је био наш живот док смо имали малога. Без деце, нема ни породице, ни школе, ни цркве... Српска деца нам пој у цркви, не знају шта говоре, терају шаку, уче српске просјаке да Грцима Параску кирије ... нема без деце ни народа, Стефане...

— Можеш се преудати кад ја умрем. Ја бих и волео, Јекена, кривду сам ти учинио кад сам те младу узео.

— Ја сам била срећна кад си ме узео: Грк и угледан човек, и дете... Теби је данас тешко, Стефане. Али немој да говориш против деце — све нас је мање, и овде и у Карловцима, и у Новом Саду, и у Вршцу: дошло време крају, па нешто претиче... На први мразни дах нестане свенути, нека кивада одједаред... Ја волим децу, ја.. ја.. сећаш се, једаред смо говорили да тамо у сиротињи грчкој потражимо неко дете, сећаш се?

— Извини, Јекена, извини. Нисам добро, и љут сам на Морфидиса. А кад је човек љут, треба да иде као наш Темистокле да изађе на обалу хучне воде, и тамо да се изразговара и извиче... А о новим, ево како сам често мислио: Можемо немати деце, па ипак бити Грци и живи. Кад неко стар онемоћа, или умре, довести на његово место Грка готова човека, да одмах ускочи у седло. А можемо имати деце, па опет да не будемо ни живи, ни Грци. Јеси видела Зафирова сина? постао ортак Матићу. Фирма гласи: Матић и друг. Фирма је Србин, а Грк, који разуме посао, он је ортак без имена.

— А можеш ли, кад затреба, наћи тога готовог човека? писмом или депешом да га поручиш одакле? Отац мој, без мушке деце, пропао је чекајући одмену. Зна се да смо мртвакук, да нас је тако мало да не времени неко да дође и овде започиње посао. Српски прота ми је говорио: "Ми Срби дошли смо овамо читав народ, и давно и давно, и још имамо муке за опстанак. Множимо се из дана у дан, земља под нама пуна наших костију и зноја, дакле наша, али има ко је старији и од нас, па браће живети. Према нама, збиљ' вере, Срби су старији и домаћини,

па сметају када год могу...Треба се борити, отимати, децу имати, ортачити се са Србима тако да они буду ортаци, узимати њихове девојке и погрчавати их. Треба ићи у позориште и у циркус, а не само у цркву и на гробље! У цркви, ми једва имамо венчање и крштење, имамо опела и парастосе ...Кажеш за младога Замфира. Он је из Карловаца, познајем га добро. Грци — увек све натрашке — место да се отимају о њега, нису га хтели у ортаклук: нема доста новаца, а паметан је. Узео га Матић. Сад ако се млади Замфир не ожени — по нашем рецепту — радио је за Матића, који уостаком има безброј кћери.

— Па то и јесте: ожениће га Матић својом кћерју, и даљи Замфири ће бити Срби..Нека се Замфир врати у Грчку, нека почне сасвим скромно, од једне драхме.

— Тешко је натраг у Грчку нисмо ми више онај народ, друго смо... Отац наш слао је нас дже у Грчку код једног свог пословног пријатеља, тобоже васпитања ради. нисмо се ми једна онде удаке. А ја сам биа готова и за амаина да одем, само да тамо останем.

— Држаће нас новац, као и досада што је.

— Новац?! Зар то ти кажеш, Стефане? Дукат је бесмртан, Стефане, и котрља тамо где има младости и живота. Стари Капетанакис нигде никога нема, Куда ће него у цркву, на литургије, на сахране где мрте восак и уље мирише... Седи, седи у углу, док тек прквењак: „Ево ваш шешир и штап, господин Ахиле, хоћемо цркву да чистимо." Тера га, а цркву не чисте. Сваке четврте недеље, кад ми платимо да се прква опере, онда се и чисти.

Харисијадес ћути. Откупавају бројанице, у такту, мирно, као да су руке и живци човекта мирни. Своје руке Харисијадес држи на чепу се четири попречне боре једнако стежу и растежу. Један мали физички страх смета му некако у целом телу. Заћута жена. Тужна тишина последњих Грка без деце. Па се Харисијадес јако закашља. Јелена одмах скочи, донесе прашак, и на сребрном послужавнику грчко вино у лепој боци, ванредно умешен хлеб и мести маслинки, мало сушеног воћа. Харисијадес жудно насу вино у чашу, закоми хлеб, а помаче у страну воће.

— Да је још мало грчкога сунца и мора! — испија вино са задовољством. И шапће: „Ортос, оинос". Свечане речи. Харисијадес говори обично обичним говорним језиком Грка, и хлеб и вино, кад је за ручком, „псома" и „краси". А кад једе само хлеб уз вино — грчко народно послужење — онда се служи речима писаног грчког језика, лепшим, звучнијим, свечаним језиком нацијеној ја имa

два језика на расположењу.

— Ходи, Нина, послужи се: артос, оинос.

— Хвала, не могу.

Харисијадес, који прилично пије, као и многи његови сународници, пијо је оба комада хлеба и испио све вино. Смирио се, разведрио се.

— Јенена има право и Морфидис, имаш право и ти; треба рађати децу. Знаш ли како Срби говоре о овом нашем буџаку католичко-јеврејско-грчком? Кажу: Они фратри уопште не умиру, увек су наброју. Ако неки можда и умре, невидљиво га сахране, и одмах живи на његово место. Јевреји, као и сви људи, поживе, науживају се што боље могу, и зоогом! сви видимо нема старога Фридмана, да виде да купује переце на киле и части децу. Грци — само умиру. Изумру ли двоје старих без деце, труде се да у ту кућу доведу Грка, млађег или старијег — тај такође одмах почиње изумирати... Да се ожени и може али деце — нипошто!... Тако без деце, јаслова кошница, мртве пчеле у стврднутом воску... Знаш ли штагми рече Морфидис једном причиком? Не, не, нећу да ти кажем: Морфидис је бестидан кад говори о потреби ванбрачне деце.

Јенена мајчице поцрвене, и устаде да успреми.

Харисијадес пола жмури, успављује га вино.

— Стефане, наместила сам јастучић и ћебенце, приђи, одмори се. Погледај само часом ову слику; данас су дошле недељне новине из Атине. У Америци, богата грчка колонија, деца играју тенис...

Харисијадес је неко време мирно спавао. Па почео помало да крља, као обично, што је био знак да дубоко заспао. Јенена Харисијадес тада поче тихо и горко да плаче. Сузе из оних великих очију само кију, груди се надижу, али се гласак један не чује.

× ×

Занимљива је била топографија онога буџака, а занимљиви и начини живота у насељима. По некој ћудљивој случајности, три насеља наслонила су се у непосредној близини. Клостер са својим пространим земљиштем, увукао се у три улице. Запремао је скоро цену једну страну уске и полугачке јеврејске улице, немачки: Јуден-гасе, од чега је дошао популарни српски израз Јуден-сокак. Свеостало у тој уској мајчице влажној улици запремале су јеврејске куће, добро зидане, махом више приземља, а и неколико једноспратних кућа. На лакат са Јуден-сокаком сучељавала се сасвим кратка и још ужа улица, од чије једне стране је отприлике две трећине заузимао

опет зид клостера, а остало [redacted] куће Грка, кућице имућних, или и богатих чистих Грка, који су (као навлаке) становали у [redacted] малим и слабо снабдевеним кућама, као у малим гостионицама, увек некако готови да их нешто снађе. Животне [redacted] праксе у насељима биле су видљиве и невидљиве, али, као обично [redacted] паланкама, углавном знане. Дугачка кућа у клостеру носила је ружну фасаду: половина [redacted] прозора врло ниских, тамо где је рефекторијум, канцеларије и магацин за намирнице; а друга половина прозора дигнута скоро под стреју, тамо где је клаузура, библиотека, болница, и гостинске собе. Три прозора на библиотеци зна се [redacted] сада су махом затворена. Пре две године, много је читао један учен фратар, [redacted] који је невешто починио што се (иначе) често у клостеру почињава, и отишао као [redacted] так из пушке. Дубоко у дворишту су стаје; стан за женску послугу; шупа за колаж; шупа баштованова; и дрвљаник увек крцат дрвима. Клостер [redacted] зими брекће [redacted] (браћо) [redacted] (у) од зажарених пећи. Срби су говорили: [redacted] сиротиња се греје крај фратарских плотова и удише мирис од финих печених јабука. [redacted] Фратри, то јест, пеку месо на лимун-јабукама из Далмације. Све споредне зградице биле су засебне, и опет [redacted] некако увек са нечим у вези. Једна озидана дера [redacted] водила је у суседно двориште, [redacted] где је становао сам један стари рибар, али рибарево двориште је другом дером било у вези са двориштем мајке Луке Млинарића, који се школовао у Риму, и засада се још није знало каквој ће се струци посветити. У клостеру је владала права небеска тишина, иако се и ту, као свугде где [redacted] има живих људи, дешавало свашта. Само кад би Лука [redacted] Млинарић дошао кући, и посетио клостер, чуо би се и после поноћи још врло жив разговор из рефекторијума, и доста смеха, вероватно на [redacted] гвардијана, који је био познат као духовит човек.

У Јуден-сокаку, напротив владао је (стално) шуман живот. Зујало је просто од отварања и затварања капија; зујало од радости што има друштвеног саобраћаја; зујало и од новца. Многи су ту зарађивали, и много [redacted] се и трошило. [redacted] Јевреји су (ист) ицали нешто светско, на сваки начин нешто непаланачко, а у основи увек жизнерадосно. Ту је било слободе, па чак и еманципације за оно доба нечувене: кћер доктора Рајса (постала) је певачица у позоришту у (Прагу). Ту је било стилова и укуса. Јуден-сокак [redacted] је сваки час (изгледао) у [redacted] модел и аргумент. Деце подоста, и у сиромашнијим и у имућним кућама. [redacted] Ко иоле може, гледа да му синови стигну у свет, у школу, или на неки практичан рад. У имућнијим кућама, [redacted] за женску децу (уноси се) гувернанте. Послуга, добро плаћена, и у рангу грађана. Из сваке друге-треће куће [redacted] чује се неки

опет зид клостера, а остало [redacted] куће Грка, кућице имућних, или и богатих чистих Грка, који су (као повлаш) становали у [redacted] малим и слабо снабдевеним кућама, као у малим гостионицама, увек некако готови да их нешто снађе. Животне [redacted] праксе у насељима биле су видљиве и невидљиве, али, као обично [redacted] паланкама, углавном знане. Дугачка кућа у клостеру носила је ружну фасаду: половина [redacted] прозора врло ниских, тамо где је рефекторијум, канцеларије и магацин за намирнице; а друга половина прозора дигнута скоро под стреју, тамо где је клаузура, библиотека, болница, и гостинске собе. Три прозора на библиотеци зна се [redacted] сада су махом затворена. Пре две године, много је читао један учен фратар, [redacted] који је невешто починио што се (иначе) често у клостеру почињава, и отишао као [redacted] так из пушке. Дубоко у дворишту су стаје; стан за женску послугу; шупа за кола; шупа баштованова; и дрвљаник увек крцат дрвима. Клостер [redacted] зими брекће [redacted] од зажарених пећи. Срби су говорили: [redacted] сиротиња (се) греје крај фратарских плотова и удише мирис од финих печених јабука. [redacted] Фратри, то јест, пекли месо на лимун-јабукама из Далмације. Све споредне зградице биле су засебне, и опет [redacted] некако увек са нечим у вези. Једна озидана дера [redacted] водила је у суседно двориште, [redacted] где је становао (сам) један стари рибар, али рибарево двориште је другом дером било у вези са двориштем мајке Луке Мли-нарића, који се школовао у Риму, и засада се још није знало каквој ће се струци посветити. У клостеру је владала права небеска тишина, иако се и ту, као свугде где [redacted] има живих људи, дешавало свашта. Само кад би Лука [redacted] Млинарић дошао кући, и посетио клостер, чуо би се и после поноћи још врло жив разговор из рефекторијума, и доста смеха, вероватно на [redacted] гвардијана, који је био познат као духовит човек.

У Јуден-сокаку, напротив владао је (стално) шуман живот. Зујало је просто од отварања и затварања капија; зујало од радости што има друштвеног саобраћаја; зујало и од новца. Многи су ту зарађивали, и много [redacted] се и трошило. [redacted] Јевреји су (ист) ицали нешто светско, на сваки начин нешто непаланачко, у основи увек жизнерадосно. Ту је било слободе, па чак и еманципације за оно доба нечувене: кћер доктора Рајса [redacted] (постала) је певачица у позоришту у [redacted] (Грацу). Ту је било стилова и укуса. [redacted] (Јуден-сокак) је сваки час [redacted] (износио као) модел и аргумент. Деце подоста, и у сиромашнијим и у имућним кућама. [redacted] Ко иоле може, гледа да му синови стигну у свет, у школу, или на неки практичан рад. У имућнијим кућама, [redacted] за женску децу (држи се) гувернанте. Послуга, добро плаћена, и у рангу грађана. Из сваке друге-треће куће [redacted] чује се неки

музички инструмент. Лети, Јуден-сокак опусти: лечења, путовања, забаве, а после многа причања и нове справе у кујну, и модеран школски прибор за децу. Многе куће имају бар по једног сина етаблираног и бар по једну кћер удату у неки велики град. Кад би бљедаред сручи у Јуден-сокак Беч, Праг, Цариград, Загреб, Сарајево, Београд, Ниш, Скопље, Сарајево, Ниш, Београд, Скопље, Сарајево, Ниш, Београд, Скопље, Сарајево, Ниш, Београд

Остао је језгра чистих Грка, било је у градићу и друкчијих Грка који се на разне начине „нечистили", како су говорили чисти. Сасвим сиромашни, сиромашни и расути свугде по варошици, пробијали кроз живот прибијајући се домаћима, учили свакојаке занате, надничарили, женили се како су могли, говорили збрку од језика угађајући својим новим рођацима или патронима. Те Грке „чисти" нису више ни бројали међу своје, иако су водили бригу да помогну у изузетним и трагичним случајевима. Та сиротиња је живела, управо изумирала нестајући у туђој средини, избацујући понекад особит, оригинални тип мушкога или женскога пола. За пакост, најлепши Грк живео је у том слоју. По варошици се говорило као о чуду о лепоти и ћупкости тога младића, који је, просто по српски, отворио пекару, зарађивао доста добро, лепо се носио, говорио са неким специјалним грешкама које су њему добро стојале, које су и Срби усвајали од кокетерије, а Српкињи неодољиво.

— Какав Грк! — пљануо би неки чисти. — Мелез! Пајац од крпа с једне стране плав, а с друге жут. Какав је то Грк који се зове Цветан! Мајка Српкиња, а отац Грк који више није Грк.... А да је Цветан лепо лепо је! — попуштао је чисти. — А да је мио, мио је! И да је опасан, опасан је! Са другога краја вароши иду код њега по хлеб, одличан хлеб, и јесте одличан!

— Можда има и нешто друго — вели тихо један чаршијски Грк.

— Ванбрачна деца? Да нисмо?

14 стране друге исповиједи

Ти одмах у грчки специјалитет, иако младић, кажеш, није Грк... Не знам ништа о ванбрачном детету, али спутим ванбрачне жене, ванбрачне, рецимо, тастове, и можда временом и нека ванбрачна каса...и од свега тога [redacted] више у вашој Римској, него код нас, а хоће ли тако бити?

Два Грка, чисти и нечисти, на исти начин развукоше [redacted] усне: дошло им мило од мушке победе.

— Има и Цветан новаца, Грк је то ипак — поправља чисти, по нагону, финансиску страну. — Нека га, нека једнога дана састави две касе и прода ону пекарницу, или је просто затвори, није то грчка ствар. Нека је прода Србину, или оном Чеху који му је тако конкуренција, и који боље прави кифле. Да Цветан није тако лепо угушио би га онај чешки кифлар...

На сасвим супротном крају класе стојало је неколико грчких, или још помало грчких породица, понајбогатијих и понајугледнијих, које су поградиле [redacted] куће у главним улицама, куће простране, трајашне. [redacted] То су били Грци који хоће живот под условима какви буду. Такви су били, решено,

Зијамати, потпуно посрбљени, оба брата угледни функционари у месту, али и даље трговци. [redacted] у граду [redacted] близу двеста година, [redacted] су се тиме поносили, и у [redacted] тренутке попет говорили да су Грци, и волели да чују да се каже како су они Грци, [redacted] то је било још само по сили неког естетизма, уметнички додатак. Па, решимо, Папастергије који се одједном показао, конвертирао у чисте, продао лепшу кућу на пијаци, купио мачу у римској улици, и за кога би се можда смело рећи, [redacted] задивљао у грчкитини, и расприродио и своје последње семе, свога унука. У чаршијске Грке спадао је, наравно, и Морфидис. И најзад, најзанимљивији међу њима, необично богати и изузетно културни Георгије Спида. [redacted] Грк до сржи костију, — просто је Атена била из њега — а истовремено Европљанин. [redacted] Светски човек, отмен човек, у лепом и паметном смислу речи. Штета што није имао мушко дете, наставак имена и лозе. У његову случају [redacted] је на тај начин што му је дала само две кћери, [redacted] на најлепши начин, [redacted] песник.

Грци из чаршије, [redacted] строго узевши, изводили су једно вештачко или извештачено селење на две стилске: говорили су српски рало, али увек рђаво; склапали су пријатељства са Србима, али трговачке послове нису с њима делили. Замфир је свима, чистак и непоштен, био непријатан [redacted] Помало су се и орођавали са Србима, али пазили да то буде српска девојка, која улази у грчку породицу, [redacted] прима грчко име, и [redacted] одмараће се — увек им је гробље било на уму — под плочом са натписом грчким писменима. Све је то било и природно: [redacted] човек [redacted] такорећи хемијски не [redacted] растаљене у туђој маси, он је жив оригиналним својим животом макар у десет процената. Вредно је било посматрати грке пред Ускрс, све Грке без разлике. Не питајући за трошак, украшавали су цркву и порту [redacted] брдима цвећа и свећа и ћилимова. Христов гроб — раскош. Тамјан се једнако пали, сва порта мирише. На Велики петак, сви Грци стоје ван стокова, и на истој страни цркве, компактна гомила; сви истоветни по неком христовски тужном изразу и лику. Гледају нетремице у оне аустриске војнике који чувају Христов гроб; [redacted] нешто далеко, осећају да је љубав према далекој земљи предака најзагонетнија љубав, да је бол. У друге недељне и празничне дане, наравно, било је друкчије. Према грцима из чаршије, они из Римске осећали су презир, али и љубомору, јер су [redacted] из чаршије угледнији, разгранатије тргују, богатији су. Они из чаршије нису презирали, али су

гордили бољом културом и зрелијим ставом према своме проблему ~~пред~~ пролажења. Односе по свом правилу, ни у ком случају нису прекидали, посећивали су се, тако ретко, врло љубазно разговарали у порти или на гробљу. У цркви су имали столове на разним странама, и ко зна, али је вероватно, они из Римске су се ваљда понекад усрдно молили богу да овај или онај изрод из чаршије отсели, банкротира, или умре. Тако су ваљда уклети, и бога умолили против породице Царанос, која је из чаршије градића прешла у Београд постала Царановићи, била угледна, усрдно водила чисто српску политику, па одједаред, кад је дошао час пролазности, остала на свега једном члану, на једној неудатој Царановићевој. То је она госпођица Царановић, са првенкасе прном јаком косом налик хладним чеком, што је просцу написала: „Ни за кога, па ни заВас се не могу удати, због поноса." Умрла је у жељезничкој несрећи у француској, а новац, колико га је још имала, оставила тестаментом оном Грку, кога је волела, али одбила због поноса. Прва и последња милошта — новац. Треба се изјаснити!

Ако се у римској улици у кућу конвертираног чистога Грка Папастергија, имао се утисак да је кућа пуста. Не, није, него је мало људи у њој, нема деце. Ено, старог Папастергије залива неко цвеће и разговара врло живахно с мачком. Нешто у чаршији, нешто у Римској, стари Папастергије, једно по једно, губио жену, сина, снаху, и сада је живео са ~~унуком~~ већ поматорим унуком. Њих двојица, као два Диогена, само што је стари био весео Диоген, а млађи суморан Диоген: обојица измирени са судбином до равнодушности, само стари до оптимистичке, млади до песимистичке равнодушности. Знало се да стари има једно мало, калифом постављено и по ивицама заливено сандуче са правом збирком разних дуката, из времена, сигурно, кад још ни он ни унук нису били Диогени. Дукати дебели, па танки, па још танки, па као млада брезова кожица бледо-зеленкасто жути. Било је уговарени, или бар од старца замишљено: чим стари умре, и хумка у грчкој парцели се слегне, и покрије каменом плочом са грчким написом — унук да продајући, покућство да поклони Анки, гробаревој кћери која је имала ванбрачног сина од старог Диогена, а он, унук, кошуље, одело, сандуче и пасош, па у Грчку, на острво Саламис, у стари мој завичај, где смо тукли персиску поморску силу" — одушевљава се стари искрено и извештачено. Рођен у Сонуну, на Саламини испред Итаке, а данас сутра сахрањен на Хуљалијем брегу близу Београда.

Опажају познаници да је од синоћ измучен нуде му неке траве против кашља а стари се смеје: Удари болест и у човека а неће у човека...боље сам данас боље јачи је живот од смрти. И загледа се у смрт и у гробље са завидном ведрином мудраца који је од свега у животу кусао све лепо запамтио и памет но израчунао: да је доста. Живели су дед и унук до крајности једноставно. Стари је пишао на ваздар, унук успремао оно мало куће, и кувао. Боља је била више у кући него лонац. Волели су и они грчко вино са меденим срцем.

— Ми не штедимо; не, није то праворечи — ми само знамо да човеку мало треба, и да нема смисла пунити кућу оним за шта човек не зна шта ће му. — Стари је личио мало на Кинеза: глава велика, косе мало, врат много танак, очи без трепавица, руке мале, ситне, једнако у покрету. — Јесте, на сна ствар. — Шта наштаће му. Диоген наш бацио је и прост судић за воду, кад је видео да дете вешто и скатко пије воду из руке.

Класичан

Што је стари говорио о материјалном, то је његов унук преносио у духовно. "Намиста ко?" Млади Папа стергије патио је много од главобоље. Слепе очи просто се утиснуле у главу од неког притиска, а крила носа му вечито подрхтавају. Он је у себи често говорио: Живот је закрчен конвенцијама, не треба имати много друштвених веза, не треба тражити човека, не треба човеку заправо се одморити, заправо заборавити на све.

— А штамислиш ако би се десило да ти и ја истога дана умремо, а остане сандучић с новцем — чији је тај новац? Сабијали смо у њега труд, рад, бриге, неке наде, и одједаред: новац тај нас не познаје, потпуно је независан од наших смрти. Злато, бесмртно, бездушно, без рођака, без обавеза. Ко сам му ја? ко си му ти? К ко сто? Сама себи? неки Грци, неки људи скупљали злато, чували га, а нису знали наштаће им...

— Знаш ли ти! Знаш ли ти! Сладак је живот од дуката, и знаш ли ти! Мука свакојака да дукат тражиш, мамиш, молиш, зовеш, насилујеш, а кад га већ имаш, онда још вазлан бриге да постане мој, мој! Удахњујем му нешто од живота, дајем му нешто од очију мојих, мијујем га, разговарам с њим као с дететом, хоћу да погинем за њега скатко да погинем, јер је мој, мој!...и знаш ти!

— Не знам, иако сам много пута изгледао да знам... То је видиш оно ваше насиловање деце да уђу у калуп, да буду стари, остану

хладни, ничији. Новац мој, мој, син и унук мој, мој! затворен у сандучић! Ја сам тако и постао ољуд, али сам постао ољуд и према новцу! Неразумљив је мени живот богатог Грка у римској улици, одавно... Ја мрзим ту улицу! А пре ње мрзим себе, што сам пустио да ми не дате живети, да ме навикавате на смрт. Црква, религија, гробље, то треба да спасе Грке! Ваш који имају религију, треба да устану у својој земљи. Религија има велику снагу, али у туђини наопаку. Овде, у новом Саду, у Вршцу, нити се понемчујемо, нити помађарујемо, него се посрбљујемо, а нисмо Словени! Заједничка вера, литургија, гробље, то нас усисава! А да нас не би усисало, негујмо литургију, гробље... извештачен живот скроз! Једемо и пијемо извештачено, имамо ванбрачну децу извештачено, гомиламо новац извештачено.

— Извештачено? — смеши се стари вештак. — Али извештачивати се може са многи вештине! и са славом! Грци смо! Извештачене су многе од наших философија, али у свету не уме почети без. Извештачено смо, не знамо ни сами како, са малим лађицама тукли и давили велике персиске лађе. Извештачени животи врло различити...

— ... Мој, на пример, и толиких нас сви без жене и деце, сви старци...

— ... јесу врло различити, и без деце и са децом, и са религијом која мора у српску цркву, и религија изигра консисторију у Карловцима, и иде у прекрасну, за нас, колико нас је, и велику своју цркву...

— ... али цркву на гробљу!

— Гробље и јесте религија и молитва, мој сине. Све цркве би морале стојати на гробљима, а не међу бакалницама и по пијацама. Зар нису некада гробља била уз цркве? ... Дакле, у прекрасну, своју цркву. Спида, чарписки Грк, додуше, али Грк можда бољи него ми сви, знао Спида се све може извештачено живети! Превари консисторију, и овдашње попове, и све нас! "Молим, смем ли назидати капелу над својом гробницом, то ваљда смем?" — Молим, молим, изволите изволите, господин Спида, сазидајте капелу што лепшу, и оштарић да има — српски попови да спуже, и пару узимају! — звоно лепо набавите, добар фонд за издржавање капелице осигурајте — биће само украс православном гробљу, и покопити ону дрвењару тамо код католика. — А Спида мој, и Спида ти гробницу као да је египатски краљ, мраморну надземну, а над њом, хе-хе, не капелу, него цркву, краљевску цркву, базилике, дваесет степени се човек пење изнад гробнице да у цркву уђе... Победа наша!

слава наша!...

— ...слава наша, црква над гробницом!..

Док су дед и унук тако разговарали, пролазио је Римском улицом и баш испред њихове куће, главом Георгије Спида, најбогатији, најотменији, најученији Грк надалеко. Раније, он је у Римској улици свраћао само Харисијадесу, и Харисијадеса рали и његове младе жене (рода.) У себи ју је звао: Мала девојчица са великим очима које Бога виде." Радо се сећао, и препричавао, једну спетну. Стара Гркиња (жена) која је надничила код Харисијадесових, и Јелена Харисијадес бацише на ђубре (...) биљку из лонца, јер су мислиле да је сасвим сува. Дошао Харисијадес (видео) и згрануо се: "Корен сасвим здрав, истерао би поново, упропастисте трогодишњу биљку!" А Јелена у плач: Јао, јао, Стефане, убисмо човека!"..

Пасе Спида мудро одмакао од Јелене, и свраћао (даље) само старом Христодулу, суседу Харисијадесових, и тамо и (лепим грчким језиком) поразговарао, и чуо ово-оно о комшијама.

— Срчем мало вина на дугачку трску! — (шали се) Спида (тада малом тоном) / нешалом

— Здрава ствар! — (налиће) стари.

Тога дана, Спида је само пролазио Римском, ишао у виноград начелнику града, у то време Србину, који је скупљао грађу за монографију о грчком насељу у градићу.

Спида је био човек педесетих година, и некако афричкога изгледа: црне масти, густо и тако коврчаве и уз лубању приљубљене косе тамне као гавраново крило, тако да су се седа места просто блистала на глави. Ни висок ни мали, крепак, здрав, ведар у покретима и тоадети чист, укусан, умерен, отмен. Прадед његов живео је и умро у Атини, као човек угледаног сталежа, дед и отац, већином у Цариграду, али су имали куће и у још неким градовима Балкана. Георгије се родио (оснивач) у Атини, тамо учио француски лицеј, а на неколико места у Европи трговачке науке и права. Путовао је много, читао много. Настанио се био у Цариграду, тамо му се родише и обе кћери, па онда, због неких банкарских послова свога оца — од кога је наследио врло велико имање — добро је било да он, наследник, нестане са оног хоризонта. Мудар Грк, за сваку сигурност, доселио се у место сасвим без хоризонта. Говорили су за њега Грци — добронамерно (чак) и с поносом (сви) (говорили су за њега) цењени и са измиреношћу му завидели — ради свега двапута годишње, и да тако заради тачно колико му треба за трошак. Капитал не увећава, али и не крњи. Вози кроз живот као велики сигуран брод по мору. Доиста, Спида није имао ни магазу, ни канцеларију, ни агенте, ни писара. Кад се доселио у градић, живела му је још жена. Становао је (близу) две године (дана)

у гостионици, док није подигао кућу. Где ће је подићи? Ни у римској, ни на пијаци, него скоро при крају града, према реци и парку. Врло висок партер за оно доба, са врло високим оживаљним прозорима. Са улице, фасада не дуга, свега пет прозора; кућа се продужавала унутра у башту. Обојена тамном масном бојом; иза прозора тешке и увек мирне завесе; ти прозори на улицу, бар видљиво, никада се нису отварали, нити је кад ко главу кроз њих промолио. Наместио се Спида, ушао у кућу, почео да живи начином живота каквим у градићу нико није. Што не значи никакву упадљиву или шумну екстраваганцију, него један особит, миран метод који једнако пази и преухитрава судбину, не да јој да зарђа у препада. Такозваних случајности као да није било у његову животу, то јест, он у свему, само што у свему, у свему, свему, свему,

живи. А то значи: да увек има неки задатак, неку дужност, неки посао, како се то каже, за себе и за своје или за друге људе, за живе или за мртве. Стари Папастергије је са одушевљењем говорио о Спиди: Једини човек који зна шта ће му оно што има и што зна. Спида је са својим кћерима радио више и бољег швајцарски заводи и гувернанте, нарочито са Софијом, која је, кад и отац, и много путовала и много читала. На пут је ишла сама. Градић се дубоко загледао у ту појаву, говорио о њој и више но што треба, али Софија је као и њен отац распростирала мир око себе. Спида је, кад нема Грка учитеља, у недоћи, где се замене, ишао [redacted] и учио децу. Читаве књиге је водио о [redacted] служи суседима на у варошици: Ко болује од нечега хронично, ко не [redacted] стално треба и помоћ и савет, како би и болесни исти могли радити. Спида је зајмио књиге свима интелектуалцима у варошици, чак и гвардијану у манастиру. Гвардијану који је волео птице, донео је једном с пута папагаја. Спида је помогао новцем Светана да отвори радњу, и он га саветовао да то буде пекарница.

— Да сачуваш лепоту, то ти је најбоље занимање.

— Штаће ми лепота кад сам сиромах!

— Чувај, чувај и поштуј лепоту, то ти је велики пријатељ и ортак у животу.

Живео је Спида, један од последњих Грка, и са гробљем, наравно. Бринуо о грчкој парцели, усрдно подигао алеју туја, старао се о њеју. Шимшир је орезивао сам, на грчки начин, да расте повисоко као дрвце, на врху да има перјаницу. Пред Ускрс би свака година дао поправљати камене украсе на гробовима Грка које је знао, а који су и умрли и изумрли, и нарочито, где се игде могло, на гробовима знаних и незнаних, дао је свежим прилом извлачити грчке натписе. [redacted] Шета по гробљу, надгледа, чита опроштајне речи помрлих Грка, саставља их, чини му се да чита у камен исписану грчку књигу, бележи понешто за монографију начелника града. Па се тек пред неким натписом дубоко замисли, заборави на садашњост: [redacted] Кроз неку, овде у варошици исписану реч великана Грка, која је са светом, са законима неумољиво јасним, са истинама које задиру у религију, философију, свакидашњи живот. На једној плочи, [redacted] неки, [redacted] ко зна откада мртав Грк, који је исписао речи Херакитове, [redacted] ево сада свеже извучене [redacted] Бритом Сандиом. " Смрт је све што видимо док смо будни; а што видимо кад спаваамо, то је сан." Ограде више нема на гробници, стоје само подупирачи. Спида се насони на један од њих и прочита текст још једарред. "Дакле, између смрти и снова — живот.. [redacted] живот и смрт, заједно, то је [redacted] живот [redacted] Па одмах седне на клупу крај женине гробнице, и загледа се како је све лепо, чисто, неговано. Ограда јака, подупирачи камени... и мир, мир. Гробови

не као комадић цркве; не врше се никакве човечје нужде...и годишња времена су ту само украс и поезија... Ту, тако седећи, пожелео је једаред Спида да подигне капелу над својим гробом. Пожелео не, како је тумачио Папастергије, пожелео метафизички. Па овде приносећи неку објективност. Зидање је почело са гробницом, која је већ испала мала капела; а затим се надвила архитектонски врло складна, сопидна, отмена, и тамо на гробљу заиста некако лепша црква. Зидајући ту цркву, Спида се навикао да иде на гробље сваки дан, послом и по дужности; а кад је све довршено, и црква освећена, наставио је да иде на гробље често, по навиком. Али, здрав као што је био, савештином да живи телом, главом и душом, чим сиђе с гробља, очеш је радостан човек. Преобуче се, и са ћерком Софијом иде у шетњу, далеко изван града. Носе доглед, посматрају, разговарају, заћуте. Софија, својим складним лаким ходом воли, отац за њом скакуће преко рупа и шљунковитих наноса дуж реке.

"Дођем у своју гробницу" — рекне тек у себи Спида. Навикао се да улази у њу. Висока, надземна, са нормалним вратима, гробница га често дочекује отворена. "Сунца ми се гробница, још је празна ...али како стоји на површини земље, сунце ће можда понекад завирити у њу и кад ја будем мртав у њој...Да ли ја то отимам од смрти нешто?... Само узимам још нешто од живота: сан један, леп сан о гробљу и онима који су мртви... Мртви? мртав је човек само кратко време, док лежи, вирује, међу живима. После, није више мртав, него је нество. Воли живу на земљи... и лепе свечаности око оних који су нестали..." У тестаменту је Спида назначио да жену пренесу из салашње њене гробнице у гробницу под црквом, кад њега буду сахрањивали. "Прво да унесу мене, па њу до мене. Тако стоји у тестаменту засада, а ко зна шта ће се још морати додати, ко ће све зетови бити унесен у гробницу. Неки Спида из Карригрда, који ће доћи у моју кућу? Или зетови људи сасвим других имена? Можда Србин? А Руса с тим ако буде Нуђен... Но је са женском сврхом. Само јаснова сиђе сеђуђа ... још неко пуђрђа и ме...) Знам изве сно: Софија се неће никада удати ...остаће Спида ..Али, знам и ја, кад се нађе сама у свету, још ће више лутати по путовањима и бог зна где ће кости оставити... не, не, доказиће она, тачно у тестаментом одређени дан за велико опело...опет у дубокој шрнини, онако лепа и ретка... Усталасаће се, једаред, у сремске, ... сунце, велико... рее годишње, свет у варошици, на Ђурђев дан. Уочи тог дана велико бденије, пуно свештеника и народа у Спидиној капели..." А ја и жена испод цркве одмарамо се, одмарамо..слава богу што смо живели...Ја ће и то проћи, и друго доћи. Нема више ни софије, нема ни једног Грка...Треба у правила о фонду унети: Кад црква постане српска, онда, у велики пост, једаред годишње, парастос свима Грцима

који су овде живели, лепо живели, живот је леп! били имућни, помрли, изумрли... слава богу што су живели!... А ако очеви и Срби воме не буду?... Не, не, слава богу, мајко ~~[illegible]~~ их Дина!..

Силази Георгије Спида с гробљанском уличицом, свет га учтиво поздравља; гледају, као увек, носи гранчицу бршљана са женина гроба. Лако корача, смеши се, љубазно отпоздравља, пријатељски пита људи деду: како су, деци поклања нешто шарено што вади из џепова — сиромашне мајке су децу тешиле да има то и то у чика Спидином џепу — скине елегантно шешир свима пре него што ће скренути за угао... „Леп је живот, слава богу што живим!" и Георгије Спида све осећа отишкаро и хоће се безмало бесмртан.

Онога дана, кад је ~~[illegible]~~ ишао у виноград и пролазио Римском улицом, одједарез је укочио корак испред куће Харисијадесове: нешто га је гонило да уђе. Пружи руку да ухвати кваку на улазним вратима, па се откиде, опружи корак, прође кућу, и тек онда стаде да размисли. Док је он размишљао, Харисијадес се у сну растајао од душе! Кад је Спида стигао у виноград, Харисијадес је био мртав. У винограду још, чуо је Спида да звона гласе мртвачка, мушко лице. Кад је сишао у варошицу, сазнао је да више нема онога коме је тако јако пожелео да уђе у кућу на последње виђење.

Харисијадес је сахрањен по грчки, са великом помпом. Грци сви у црним оделима, са великим свећама у рукама, бдели. Остала жена без деце, кућа угашена. Тестамент Харисијадесов је био дирљиво састављен. Све што је имао, оставља жени, пошто испуни неке мање његове жеље. Нека га се сећа, али млада, нека се уда, „изађе из штурог живота који је племенито носила". Завршавао се тестамент реченицом: „Ако сам у нечему остао до краја живота савестан и прав, нека Бог даде радост мојој жени."

Седам месеца после Харисијадесове смрти родила је Јелена Харисијадес сина, лепога Грка. Ц Римска улица, и грчка чаршија, и Јуден-сокак, као по договору, не поставише ни једно питање. Само су се фратри у манастиру урнебесно смејали, и мешали много латинских речи у разговору о догађају у њихову суседству. ~~Још годину дана касније, Цветан је затворио пекарницу, и~~ преселио у Београд ~~[illegible]~~. Јелена Харисијадес је продала кућу у Римској улици, купила мало већу у Господској улици, и пресели се ~~[illegible]~~ са сином и оном старом грчићом.

~~Тада је почела отмица о. Јелену.~~

x x
x

Јелена Харисијадес се затворила у свију кућицу са сином и са старом Гркињом — оном са којом је убила човека — и близу годину дана тако остала а пријатељима поручила да жели да се ни за часак не удаљује од своје неочекиване среће, сем кад иде у цркву, где ће се, нада се, виђати и са својим старим познаницама. Из цркве, иако јој је била сасвим близу, кући журио полутрчећи. Стара Гркиња је причала да код куће гуче, вришти, плаче од среће и радости. И сваки дан је све лепша" — довршавала би Гркиња — видите ваљда и сами."

Мали Грк је био сушта мајка, ретко лепо дете са невиђено крупним очима, и већ после пола године, са јасним јаким грчким носем.

Кад је мали напунио годину Јелена је отворила врата своје куће, приредила част, обукла се скоро раскошно (Помиљала је) мужа, и се сећала се његових племенитих речи у тестаменту: нека бог даде радост мојој жени.

Убрзо се десиле још и ове ствари. Морфилис, продајом-заменом, (уз доплату) узео је Јеленину кућу у Римској, а њој дао доста већу и много лепшу у Господској улици, куда се Јелена одмах и преселила. Ипида је почео посећивати удовицу свога старога и цењеног пријатеља. Једнога дана се пријавио у посету млади Лука Илинарић, послат од начелника града ради неких података о Грцима у Сремским Карловцима. Млади Замфир, после врло профитног обрачуна, напустио је ортаклук с матићем, преселио се у Господску, почео самостаран рад, обновио старо познанство из Сремских Карловаца. Цветан се преселио у Београд, отворио тамо фину пекарницу, али задржао и ону у градићу, и долазио сваке суботе да прими пазар, и да узме листу потребних ствари од Јелене, ствари које се могу добити само у Београду, или их може набавити само Цветан.

Тако је почела отмица о лепу Јелену.

Исидора Секулић